

POMOGÁTS BÉLA: KUNCZ ALADÁR

(Akadémiai, 1968. Irodalomtörténeti Füzetek, 61.)

Kuncz Aladárral szemben adós a 20. századi irodalomtörténetírás. Pomogáts Béla tanulmánya voltaképpen az első olyan vállalkozás, amely sokat törleszt ebből az adósságból. A Kunczról eddig megjelent írások ugyanis főként híres remekét, a *Fekete kolostort* elemezték. Van ebben valami természetes. Vonzó mű, századunk prózájában már tárgyánál fogva is különálló, szinte egyszeri, nehezen besorolható alkotás. Szerzőjének más szépirodalmi munkája csak kísérlet e memoár-regényhez képest, nem viseli magán a megszenvedett élmény múlhatatlan jeleit. Mindezek következményeként — egy-két régi írástól eltekintve — nem fordult a figyelem Kuncz irodalom-szervezői és kritikai tevékenysége felé, s már-már azt lehetett gondolni, ami egyébként az ún. „egykönyvű” írók balsorsa, hogy minden más, az irodalom körül végzett tevékenységük jelentéktelen. Pomogáts Béla korrigálta az irodalomtörténet művelőinek ki-kihagyó emlékeztétét. Tanulmánya monografikus igényrel készült s azon a kétségtelen érdemen túl, hogy Kuncz Aladár emlékét megidézze, több olyan kérdést is felvetett, vagy legalább érintett, amelyek az irodalomtörténet szakemberei s a századunk irodalma, irodalmi élete iránt érdeklődők számára egyaránt érdekeseek, sőt izgalmasak is lehetnek.

A *Fekete kolostorral* nem foglalkozunk; ami a regényre vonatkozóan több eddigi ismereteinknél, a szépíró Kuncz pályarajza, a regény hazai és külföldi fogadtatásának bemutatása, azt Pomogáts tanulmányának harmadik, zárófejezetében olvashatjuk. Ezért inkább a tanulmány első két fejezetéről szólunk, amely az életrajzot, az író kritikai, irodalom-szervezői tevékenységét s a romániai magyar irodalomhoz fűződő kapcsolatait tárgyalja.

A szépen megírt életrajzi fejezetben különösen árnyalt, érzékeny fogalmazásban tárja fel a szerző annak a négy esztendőnek (1903—1907) a történetét, amelyet Kuncz az Eötvös Kollégium diákjaként tölthetett el. Itteni tanulmányainak s baráti környezetének hatására került szorosabb kapcsolatba 1910 táján a radikális Jászi Oszkárral és körével. Pomogáts helyesen utal arra, hogy Kuncz e kapcsolata nem formálódott „egységes és határozott világnézetté”, inkább egy fiatal, gondolkodó fő illúziókkal tarkított morális érzékenysége tiltakozott a polgári erkölcs s társadalmi következményei ellen. Kuncz e tanulóévekben, Bóka Lászlót idézve: „A demokratikus polgári Európa ábrándjával együtt kapta valamiféle európai humanista közösség ábrándját is.” Ezt a tiszteletre méltó, de csak igen szűk értelmiségi körben ható humanista ideált élete végéig megőrizte.

Pomogáts ugyanitt szól Kunczról, a kritikusról. Nemcsak regisztrálja, de bírálja is ezt az ötletekben „gazdag, részleteiben sokszor igaz,

lényegében azonban mégis kiforratlan, impressziókra építő kritikusitvénkenységet, főként azért, mert Kuncz fölmentette magát „a filológia szigorú fegyelme” alól, mert „a tudományos igazság” érvényesülését ő maga nem szolgálta, bár másoktól megkövetelte.

Kuncz életének tragikus fordulatát, a francia fogság közel öt esztendejének rövid történetét bensőséges, szinte lírai együttérzéssel, sok érdekes idézettel gazdagított leírásban közvetíti Pomogáts. Fejtegetéseinek konklúziója a Kunczban meggyökeresedő elidegenedés motívuma. Ezzel magyarázza azt az ellentmondást, hogy az 1919 májusában szinte csak önmaga árnyékkaként, meggyötört-betegen hazaérkező író „haladó eszményei ellenére a proletárforradalom igazi jelentőségét sohasem ismerte fel, később is értetlenül nyilatkozott róla a Fekete kolostor utolsó lapjain”. Ez az ellentmondás végigkísérte egész eszmei fejlődését.

Pomogáts tanulmányának legizgalmasabb fejezete a második, amelyben Kuncz és az erdélyi magyar irodalom problematikáját összegezi és elemzi. Ez a fejezet talán az első összefogott, dokumentált, adatokkal alátámasztott kritikai értékelése az erdélyi magyar irodalomnak. Éppen ezáltal válik a tanulmány lényegesen többé, mint egy író és irodalomszervező pályarajza. Nem érezzük nagy túlzásnak azt állítani, hogy Pomogáts az erdélyi magyar irodalom történetét legalább egy gazdag alapanyagot tartalmazó bő vázlat erejéig megírta, a részletkutatásokra alkalmassá tette, s ez munkájának kétségtelen érdeme. Rendszerezi és feltárja azoknak az írónemzedékeknek, írói rétegeknek, csoportoknak a működését, amelyeknek léte és szándékai: műveik és irodalompolitikájuk az erdélyi magyar irodalmat létrehozták. E „hőskor” a feladatok légióját követelte az irodalomtól, hiszen „a kisebbségi magyarság kereste öntudatát, eszményeit, helyét a megváltozott hatalom alatt”. Nincs mód s szükség sem arra, hogy itt neveket soroljunk. Elég, ha Pomogáts részletes fejtegetései nyomán annyit rögzítünk, hogy egy árnyalatokban, egyéniségekben s súlyos ellentmondásokban gazdag irodalom bontakozott ki radikális vagy konzervatív oldalon. 1926-tól pedig tovább gazdagodott a színekép a *Korunkkal*, amely a marxizmus legrangosabb magyar fóruma lett Erdélyben.

Az 1923-ban Kolozsvárra költöző Kuncz törekvéseivel az erdélyi magyar irodalom autonómiáját kívánja szolgálni, mint az ún. „transzilvanizmus” más képviselői. Kuncz — ezt Pomogáts helyesen fejtegeti — a maga elvei szerint csatlakozik az „erdélyiség” kiemelt eszméjének szolgálatához, de elhárítja magától az „extra Transylvaniam” túlzó, óhatatlanul mítoszba, provincializmusba, ködös ideológiákba bonyolódó és bonyolító elvét. Ő említett humanizmusának következményeként európai módra „kaput akar nyitni a hazai magyar irodalom, a román literatúra és a nagyvilág felé”.

Kuncz szembehelyezkedve a csak Erdély-központú, lényegében nacionalista vagy a nacionalizmushoz vezető tendenciákkal, a *Nyugat* esztétikájának meghonosítására ösztönzi a legjobbakat, s száll szembe minden konzervatív törekvéssel, akár Erdélyben, akár Magyarországon képviselik azokat. Az Erdélyben kibontakozó új irodalmat az egyetemes magyar irodalom szerves részének tekinti, hangsúlyozva, hogy egyiket sem lehet a másik előnyére vagy hátrányára kijátszani. Szellemének, humanitásának s a szerkesztési elvekben megnyilvánuló igazi erdélyiségének bizonyítéka, hogy például a *Nyugat* liberális hagyományainak védelmében szembefordul Szabó Dezső kártevésével, mértéktelen egocentrizmusával, egy európaibb s ezért „erdélyibb” — tehát felfogása szerint magasabb rendű — irodalmiság érvényesítése érdekében, harmóniát keresve a diszharmóniával szemben. „Színvonalpolitikájának” — Pomogáts Béla szava — szerves része a klasszikus és kortársi román és szász irodalom rendszeres ismertetése is. Nem belterjes, hanem a „népek hazája, nagy világ” eszményei felé tájékozódó irodalompolitika ez, amely az „erdélyiséget” úgy kívánja érvényesíteni, hogy igyekszik lépést tartani az európai irodalom modern jelenségeivel is. Így érthető, hogy az *Ellenzék* című lap Kuncz-vezette irodalmi rovata elismeréssel nyilatkozik például Gorkij és Leonov műveiről, ami akkor nem volt se természetes, se veszélytelen.

Hasonló igénnyel s gazdagon tárja fel adatokban s kommentárokkal egyaránt Pomogáts az Írói Helikon, az Erdélyi Szépművés Céh megalakulását, s az 1928-ban útjára induló *Erdélyi Helikon* történetét, mindenütt műve főalakjának előtérben tartásával, szerepének elemzésével. Kutatásaiból azt a megfigyelést szűrte le, hogy „Kuncz mindig messzebbre lát az erdélyi magyar irodalom érdekeinél, átfogó kategóriákban gondolkodik”. Az *Erdélyi Helikon*-t is a nemzeti irodalom egységének szolgálatára szánja s az a célja, hogy a lap az egyetemes magyar irodalom független folyóirata legyen. Pomogáts nem írja, de úgy gondolom, e tiszta szándékú utópiában s az ehhez hasonló utópisztikus, a valóságtól elszakadt irodalompolitikai elvekben is rejtezhetett az oka annak, hogy az *Erdélyi Helikon* végül is nem állta az idők próbáját, hanem a belső, mind több ellentmondást és indulatot hordozó vitákban megfáradva elsorvadt. Ezt különben Gaál Gábor, a *Korunk* szerkesztője már a lap üdvözlésekor is sejtette. Reméli — írta —, hogy „... az összetorborzott tehetségek után jön a nagy tisztázások és leszámolások napja, nem pedig az ismétléseké”. Ezt a folyamatot persze csak szilárd szerkesztői elvek s erőteljes elvi-kritikai élet biztosíthatta volna. Sajnos, bármily kiváló szerkesztő is volt Kuncz, a legtöbb tehetséggel büszkélkedő irodalom is megsínyli azt, ha gyenge, ha elvtelen a körötte burjánzó kritika. Ez történt — mint Pomogáts bizonyítja — az *Erdélyi Helikon*nal is, ahol bírálat szinte csak a teljes dilettantizmust érthette.

Pomogáts tényekre alapozva állapítja meg, hogy a *Helikon* irodalompolitikája azokat az eszményeket vallja, amelyeket a háború utáni *Nyugat* képviselt, röviden szólva: az öncélú irodalom elvét, eszményeit. Következésképpen az olyan elvek érvényesítése, mint a politikai elkötelezettség például „alacsony szempont” az irodalmi életben. Ennek az *Erdélyi Helikonnál* érvényesülő szerkesztési elvnek eleven cáfolata mégis az a tény, hogy a társadalom különböző osztályait, rétegeit s ezek különböző világnézetét képviselő írói csoportok egy olyan közös eszme — Pomogáts „kötőanyag”-nak nevezi —, olyan ideológia elfogadását szorgalmazták, amellyel a *Helikon* tagjai egyetértenek. Ez a közös eszme a *transzilvanizmus* volt, Kuncz fogalmazásában „... nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása”. Ő ezt a gondolatot — naiv módon — filozófiai szintre próbálja emelni, az erdélyi vadregényes táj s az ott élő ember valaminő kohéziós egységében, művekben és műveltségben megvalósítandó szintézisében. Mások a történelemből, a táj jellegzetességéből, költői atmoszférájából vagy — ez a legbizarrabb — politikai szükségszerűségéből, a magyar, román és szász kultúra együttélésének tényéből vezetik le ugyanezt az ideológiát, az egymással küzdő akaratok kiegyenlítődéésének reményében, s mindezt az öncélúság esztétikai elvén nyugvó irodalom szolgálata érdekében. Pomogáts nem szól arról, hogy ez a — talán helyzeti okokkal némileg magyarázható — ideológiai egységre törekvés, de ugyanakkor az erdélyiségben, mint életformában megtestesülő elv-feladás (világos, hogy az öncélú irodalom steril elvét kimondatlanul is feladták) szükségszerűen ideológiai elbizonytalanodáshoz vezetett. A *transzilvanizmus*, nemcsak „úgy tűnik”, mint Pomogáts Béla érzékeli, hanem a valóságban, „inkább a múltba fogódzik, mint a jelenbe” s ez romantikus, ábrándos tartalommal tölti meg. A szerző maga is meggyőződéssel írja: „... az erdélyiség ködös gondolat, ahányan vallják, annyiféle jelentése van... Nincs határozott arculata, inkább összekötő erő, mintsem ideológia. Ez gyengése, de előnye is: ha elvek rendszere lenne, aminek legtöbb bírálója látta, fegyelmet követelne és elzárhatná az utat más eszmék felé. Így viszont nem akadályozza meg híveit abban, hogy új és régi égtájak felé tájékozódjanak.” Ez a gondolatmenet erősen vitatható. Mert az „elvek rendszere” ez esetben abszurd feltételezésénél semmivel sem jobb az „inkább összekötő erő” gondolata sem. Mert ha az összekötő erőben éppen a gondolat a bizonytalansági tényező — s szinte kizárólagos az emocionális elem —, akkor semmi a világon nem tarthatja össze. Akkor az a zűrzavar következik, amely valóban a szélrózsa minden irányába lehetővé teszi a tájékozódást. Ezt mutatja egyébként Pomogáts előbb idézett konklúziója is a *transzilvanizmus* lényegét illetően. Egy eszme ugyanis, amely tájba,

lélekbe, történelmi emlékekbe menekül, vagy ezekbe fogódzik s a társadalom minden osztályának képviselőit egybeöleli, nem tekintve a politikai meggyőződést, a világnézeti hovatartozást, amelyben elvileg a forradalom és ellenforradalom lehetősége együtt és egyszerre van jelen, amelyben a polgári nacionalizmus és kozmopolitizmus egy közös harmadikért testvérként szeretik egymást, egy ilyen eszme nem lehet még egy regionális irodalom összekapcsolója sem. Véleményem szerint a *Helikon* irodalompolitikája hosszabb távra nem tervezhető s csak egy adott történelmi helyzetben — ideig-óráig — lehetett reális és eredményes vagy látszhatott ilyennek. Ady ennél meszszebbre ment a *Magyar jakobinus dald*-ban s József Attila kijelölte az utat is, amelyen népcink elindulhattak „rendezni végre közös dolgainkat”. A társadalmi rendszer megváltozása kellett ahhoz, hogy megkezdhessük tisztázni az egyetemes és a romániai magyar irodalom viszonyát.

Pomogáts az *Erdélyi Helikon* gondosan és rendkívül alaposan megírt és végigelemzett történetének sommázását kissé rezignáltan végzi el. Nem lehet elítélni a *Helikon* — írja —, mert valódi irodalmat teremtett, létrehozta a romániai magyar irodalom máig legértékesebb fórumát, az Erdélyi *Helikon*ot, s mert a transzilvanizmus ábrándja egységbe fogta az erőt, óvott a nacionalizmustól, szövetséget szerzett az egymásra utalt népek között. A két utolsó következtetést: az erőket egyesítő ábrándról s arról, hogy a transzilván gondolat óvott a nacionalizmustól — nehéz elfogadni. Egyébként nincs szó a *Helikon* elítéléséről, de Pomogáts részéről lehetett volna szó elvibb bírálatáról. Mert e vonatkozásban nem Kuncz emberi tisztasága, szerkesztői morálja, szándékainak sokféle megvalósulása a fő probléma. Az ő „erdélyisége” valóban az, aminek Pomogáts tudja: „... a humanizmus, a türelem és az európaiság elveinek foglalata”. Ám ez a magatartás csak e sokat szenvedett, nemes egyéniség tudatában hordozhatta „a minden párt feletti tiszta irodalom” eszményét, tagadhatta az elkötelezettséget, a politikai befolyás érvényesülését a művészetben. Mégis, Pomogáts maga is arra az eredményre jut, hogy az erdélyi magyar irodalom ügye „valóban az öncélúság elvére alapozott irodalompolitikát követelt, a széthúzó és marakodó csoportokat így könnyebben lehetett a magasabb művészi színvonal szolgálatába állítani”. Lehet, hogy ez volt a helyes, sőt az egyedül járható út Kuncz irodalompolitikájában, de ezzel a művészi öncélúság elvére épült irodalomszervezői elgondolással szemben áll — néhány sorral utóbb az az ugyancsak Kunczra értett megállapítás —, hogy az irodalmi öncélúság elvi platformján „realista és közhasznú írásokat kíván”. Ellentmondás ez Kuncz gondolkodásában, amelyet Pomogáts is átvesz, noha az *Erdélyi Helikon* története a bizonyosság rá, hogy nem lehet ún. „tiszta irodalmat” művelni légüres térben, figyelmen kívül

hagyva a társadalom mozgásának tendenciáit. Mert az az igaz, amit Pomogáts Béla félreérthetetlenül így fogalmaz: „... a transzilván modell, a virtuális Európa elképzelése elve megbukott a román és magyar sovinizmus ádáz harcaiban. Olyan eszme volt, amely nem képviselt semmiféle gyakorlati erőt, csupán néhány magányos idealista hite lehetett.” Ezért lehet ott Kuncz Aladár helye az európai humanizmus képviselőinek, magányos idealistáinak sorában Thomas Mann, Romain Roland és Babits Mihály mellett.

Pomogáts tanulmánya a 20. századi hazai irodalomtörténetfrás nagy nyeresége. A szerző a művelt filológus tárgyilagosságával tárja elénk Kuncz Aladár életét és pályáját, szerteágazó, mindig tiszta törekvéseit. Kuncz-tanulmányában egy, az erdélyi irodalom sok vitatott kérdését tisztázható monográfia lehetősége is benne rejlik. Reméljük, hogy tovább folytatja kutatásait századunk irodalomtörténetének e sok ellentmondást hordozó problematikájában, s újabb eredményeit mielőbb olvashatjuk.

PÁLMAI KÁLMÁN

CSANDA SÁNDOR: ELSŐ NEMZEDÉK

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALOM KELETKEZÉSE
ÉS FEJLŐDÉSE.

(Tatran, 1968. Bratislava)

A „kettős kötöttségű” külföldi magyar nemzetiségi irodalmak múltjának és jelenének történeti—kritikai elemzése egyre több és mélyebb tanulmányt eredményez. A kortársi felvidéki magyar irodalom figyelemmel kísérése most már végre hazai sajtónkban is méltó kritikai fórumot kap, a múlt történeti felmérésének első szintéziskísérletei azonban — érthetően — csehszlovákiai magyar irodalomtörténészek tollából valók.

E törekvések egyik legsikeresebbike Csanda Sándor könyve, amely a két világháború közötti kisebbségi magyar irodalmat alkotó-egyeniségeinek portréi felől közelíti meg: mintegy 80 író és költő életművét vázolja fel a rövid bevezetőkkel ellátott, műfajonként összeálló fejezetekben.

„Még csak meg sem próbálkozott senki a csehszlovákiai magyar irodalom termékeinek rendszeres, történeti jellegű feldolgozásával — írja. — Könyvem is... inkább úttörő próbálkozás a legfontosabb irodalmi jelenségek bemutatására, kézikönyvszerű összefoglalására”. Valóban — szerénytelenség nélkül — Csanda Sándor helyesen jelöli ki